

Ağrı İlinde Küçükbaş Hayvancılığın Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri

Zeki Şahinler^{1*}, Yücel Demir¹

¹Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Celal Oruç Hayvansal Üretim Yüksekokulu, 04600 Eleşkirt, Ağrı,

Öz

Bu çalışmada, 2004 - 2014 yılları arasındaki veriler kullanılarak Ağrı ili küçükbaş hayvan varlığının durumu incelenmiş, sorunları ve çözüm önerileri ortaya konulmuştur. Söz konusu dönem içerisinde ilin küçükbaş hayvan varlığında önemli değişikliklerin meydana geldiği gözlenmiştir. 2014 yılındaki küçükbaş hayvan varlığı 2004 yılı ile mukayese edildiğinde toplam koyun sayısında % 14.36'lık bir azalma keçi sayısında ise % 6.60'lık bir artış göstermiştir. 2014 yılı TÜİK verilerine göre ildeki küçükbaş hayvan varlığı, ülke küçükbaş hayvan varlığının % 3.5'ini ve tamamının yerli ırklardan oluştuğu tespit edilmiştir. Yine aynı verilere göre Türkiye'de kırmızı et, deri, süt, yapağı ve kıl üretimine ilin katkısı sırasıyla % 3.8, % 3.2, % 3.6, % 4.8 ve % 1.0 olarak bulunmuştur.

Küçükbaş hayvan ve ürünlerinin pazarlama problemlerinin olması, mevcut küçükbaş hayvan barınaklarının yetiştiricilik için uygun olmaması, meraların verim düşüklüğü, yem bitkileri tarımının yetersiz ve plansız yapılması ildeki başlıca problemleri oluşturmaktadır. Küçükbaş hayvansal ürünlerin pazar talepleri dikkate alınarak planlanıp üretilmesi ve tüketiciye en kısa yoldan ulaştırılmasını sağlayacak istikrarlı bir sistemin kurulması, hayvan sağlığına uygun çevre ve barınakların yapımını özendirecek nitelikte destek verilmesi, meraların ıslah uygulamalarının hayata geçirilmesi problemlerin çözümüne katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Ağrı, küçükbaş hayvan, et, süt, üretim

The Existing Conditions, Its Problems and Suggested Solutions for Small Animal Breeding in Ağrı Province

Abstract

By using the data collected between 2004-2014 years, the existing problems of small animal breeding is identified and solutions are suggested for related problems in Ağrı province. In this period, significant changes have been observed in small animal population. When the small animal population in 2014 is compared to 2004, it has been found that the number of sheep decreased by 14.36 % while the number of goats increase by 6.60 %. According to TÜİK data 2014, small animal population comprises 3.5 % of whole country small animal population. This population is made up domestic breeds. Again according to the same data, in the whole country the contribution of the province to red meat, leather, milk, wool, and goat hair is 3.8 %, 3.2 %, 3.6 %, 4.8 % and 1.0 % respectively.

Major problems in the city are as follows: marketing problems of small animals and their products, unsuitable small animal shelters for breeding, low yielding pastures, insufficient and unplanned agriculture of the feeding plants. Planning and producing small animal products according to market demands, creating a stable system to deliver to the consumers within an efficient and shortest way and as well as giving incentives to promote for building suitable environments and shelters for animal health and reorganizing pasture improvements would help in application of right solutions.

Keywords: Ağrı, small animal, meat, milk, production

* e-mail: zsahinler@agri.edu.tr

1. Giriş

Dünya’da hayvancılık sektörü, ülkelerin önemli ekonomik faaliyet alanlarından birisi olduğu bilinmektedir [1]. Türkiye’de de dünyada olduğu gibi küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin özel bir yeri vardır. Çünkü koyun ve keçiler verimsiz meralarla nadas, anız ve bitkisel üretime uygun olmayan, başka türlerin yararlanmadığı alanları değerlendirerek et, süt, yapağı, kıl ve deri gibi ürünlere dönüştürülebilme yeteneğine sahiptirler [2]. 2014 yılı itibarı ile Türkiye de üretilen toplam (1.008.272 ton) kırmızı etin % 12.47’si, toplam (18.630.859 ton) sütün % 8.47’si, toplam(10.481.985 adet) derinin % 64.56’sı küçükbaş hayvansal üretimden karşılanmaktadır. Ayrıca 64.144 ton yapağı, tiftik ve kıl küçükbaş hayvancılıktan sağlanmaktadır [3].

Türkiye küçükbaş hayvan varlığı bakımından dünyada önde gelen ülkelerden biri olmasına rağmen hayvan başına sağlanan verim açısından beklentileri karşılamaktan uzaktır. Ancak ülkemizin ekolojik koşulları küçükbaş hayvancılığa uygundur [4]. Küçükbaş hayvancılıktan elde edilen gelirler arasında canlı hayvan satışı, yapağı ve kıl, çiğ süt, tereyağı ve peynir satışı yer almaktadır [5].

Türkiye küçükbaş hayvancılığı; popülasyonu büyük oranda düşük verimli yerli ırklardan oluşan, besleme koşulları ağırlıklı olarak otlatmaya dayalı ve sınırlı girdi ile üretimin hedeflendiği ekstansif bir yapıya sahiptir [6]. Sektörün bu özelliklerine; işletmelerin küçük ve cılız bir yapıya sahip olması, girdi temini, ürün pazarlama ve değerlendirme olanaklarının yetersizliği, buna bağlı olarak üreticinin pazar fiyatından düşük pay alması, üretimin büyük ölçüde geçimlik olarak yapılması da eklenebilir [7].

Yüzölçümü 11.376 km² olan Ağrı; sahip olduğu mera varlığı (542.731 ha) ile Doğu Anadolu Bölgesinde 2. ve ülke genelinde ise 4. sıradadır. 1500–2400 metre arasında değişen yükseklikteki yayla ve ovalardan oluşur. İl merkezinin denizden yüksekliği 1.632 metredir. İl; 8 ilçe, 4 belde, 567 köy ve 255 mezradan oluşmaktadır. Genel olarak halkın geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. İlin nüfusu 555.479 olup, nüfusun % 47.63’ü köylerde, % 52.37’si şehirlerde yaşamaktadır. Nüfusun % 73’ü tarımla uğraşmaktadır. Ağrı, ülkemizin önemli bir hayvancılık merkezidir. İlin ekonomisi hayvansal üretim ve ürünlerinin satışına dayanır. İlin coğrafi yapısı itibarıyla geniş yayla ve meralara sahip olması, toprağın tarıma fazla elverişli olmaması nedeniyle küçükbaş hayvancılık büyük oranda yaygınlaşmıştır [8].

Türkiye kırmızı et ve deri üretiminde ilin payı sırasıyla % 3.8 ve % 3.2’dir. Diğer yandan 2014 yılı itibarıyla Türkiye süt üretiminin % 3.6’sı, yapağı üretiminin % 4.8’i ve kıl üretiminin % 1.0’ı Ağrı’da üretilmektedir [3]. Söz konusu oranlardan da anlaşıldığı gibi, Türkiye de hayvansal üretime ilin katkısının yeterli olduğu söylenemez. Buna rağmen Ağrı İl’i özellikle küçükbaş hayvan varlığı ve istihdamdaki yeri itibarıyla bölgede dikkat çekici bir yapıya sahiptir. Mevcut potansiyel göz önünde bulundurulduğunda Ağrı’nın hayvansal ürün üretiminde de öncü illerden biri olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ancak Türkiye hayvancılığı için sözü edilen sorunlar, ilde de kaynakların etkin ve doğru bir şekilde kullanılmamasına bağlı olarak birbir yaşanmaktadır. Ağrı İl’inde, küçükbaş hayvansal ürünlerin (et, süt, deri vb.) bir pazarlama sistemine sahip olmaması, barınakların yetiştirme şartlarına elverişli olmaması, mera kalitesinin düşük olması gibi temel sorunlara bağlı olarak, sektör gereken seviyenin çok gerisindedir. Ağrı İl’inde, küçükbaş hayvansal ürünlerin pazar talepleri dikkate alınarak planlanıp üretilmesi ve tüketiciye en kısa yoldan ulaştırılmasını sağlayacak istikrarlı bir sistemin kurulması, hayvan sağlığına uygun çevre ve barınakların yapımını özendirerek nitelikte desteklenmesi, meraların ıslah

uygulamalarının hayata geçirilmesi ile halkının önemli bir geçim kaynağını oluşturan küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde, beklenen gelişmelerin gerçekleşebileceği öngörülmektedir.

Bu nedenle, Ağrı İl'inde mevcut küçükbaş hayvancılık işletmelerinin genel durumlarını ve üretim düşüklüğüne yol açan sorunları belirlenerek çözüm önerilerinde bulunmak amacıyla bu çalışma planlanmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmanın verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Ağrı İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Ağrı İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Hayvan Sağlığı, Yetiştiriciliği ve Su Ürünleri Şubesi Müdürlüğü ve Bitkisel Üretim ve Bitki Sağlığı Şube Müdürlüğü verilerinden temin edilmiştir. Bu veriler, yıllara göre değerlendirilerek elde edilen bulgular tablolar şeklinde sunulmuştur.

3. Araştırma Bulguları

3.1. İlin Arazi Yapısı

2014 TÜİK verilerine göre, Ağrı İl'i Türkiye'de kaba yem üretiminde 3. ve çayır- mera alanı olarak da 4. sıradadır. İlde 11.497 adet kayıtlı koyunculuk işletmesinde 1.452.572 baş koyun, keçi olup; her işletmeye ortalama 126 baş koyun, keçi düşmektedir. İlde ortalama işletme büyüklüğü 103 dekar, bir işletme ortalama 5 parselden oluşmaktadır [9]. İl ve ilçelerin arazi yapısı ile ilgili veriler Tablo.1'de verilmiştir [8].

Tablo 1. Ağrı İl'i ve İlçelerinin Arazi Yapısı

İlçeler	Yüzölçümü (ha)	Tarım Alanı (ha)	Çayır Mera Alanı (ha)	Yayla Alanı (ha)	Tarıma Elverişsiz Alan (ha)
Merkez	178.100	72.000	83.879	16.230	5.991
Diyadin	127.400	37.000	61.065	18.272	10.063
Doğubayazıt	238.300	45.500	122.368	57.695	12.737
Eleşkirt	125.900	50.700	58.769	11.346	5.095
Hamur	89.800	18.300	59.679	8.000	3.821
Patnos	142.100	63.000	60.438	12.000	6.662
Taşlıçay	79.800	24.500	35.264	8.200	12.836
Tutak	156.200	50.000	61.269	37.607	7.324
Toplam	1.137.600	361.000	542.731	169.550	64.319

Tablo.1 incelendiğinde, Ağrı İl'inin sahip olduğu 1.137.600 ha toplam arazi varlığının % 32'sini tarım alanları, % 48'ini çayır ve mera alanları, % 15'ini yayla alanları geri kalan % 5'ini de tarıma elverişsiz alanlardan oluşmaktadır. En fazla çayır mera ve yayla alanı, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin de en yoğun yapıldığı Doğubayazıt ilçesinde bulunmaktadır. İlde bitkisel üretim yapan işletmeler aynı zamanda hayvansal üretim işletmesi olarak da faaliyet göstermektedirler. Bu tip işletmelerin, üretim maliyetini düşürme ve pazarlama açısından yeterince başarılı oldukları söylenemez. Üreticilerin büyük bir kısmı yeterince kaba yem üretimi yapmadan hayvancılıkla meşgul olmaktadır. 2014 verilerine göre

toplam tarım alanının % 67.5'i tahıl ve diğer bitkisel üretim, % 32.0'si nadas, % 0.5'i ise sebze ve meyve üretim alanı olarak kullanılmaktadır [10].

3.2. Küçükbaş Hayvan Varlığı

Tablo.2'de ilin küçükbaş hayvan varlığı incelendiğinde, 2014 yılında 1.346.303 baş koyun 106.269 baş keçi varlığına sahip olduğu, 2004'den 2009 yılına doğru % 26 düzeyinde önemli bir azalma, 2009'dan 2014'e doğru % 48'lik bir toparlanma görülmektedir [3]. Türkiye'de de küçükbaş hayvan varlığı ilin durumuyla benzerlik göstermektedir. 2004'den 2009'a doğru bir düşüş, 2009'dan 2014'e doğru ise bir artış söz konusudur. İlin küçükbaş hayvan varlığının Türkiye içindeki payı ise % 5.3'den % 3.5'e düştüğü görülmektedir. Yıllar içinde yükselme eğilimi sevindirici olmakla birlikte, ilin sahip olduğu potansiyel düşünüldüğünde bu rakamlar tatmin edici değildir. Ülke genelindeki hayvan sayısındaki hızlı artışında bu oranın bu şekilde oluşmasına sebep düşünülmektedir.

Tablo 2. Türkiye'de ve Ağrı'da Türlerine Göre Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş)

Yıllar	AĞRI			TÜRKİYE			
	Koyun (Yerli) (Baş)	Keçi (Kıl) (Baş)	Toplam (Baş)	Koyun (Yerli-Merinos) (Baş)	Keçi (Kıl-Tiftik) (Baş)	Toplam (Baş)	Oran (%)
2004	1.571.971	99.252	1.671.223	25.201.155	6.609.937	31.811.092	5.3
2005	1.352.664	94.437	1.447.101	25.304.325	6.517.464	31.821.789	4.5
2006	1.265.140	107.830	1.372.970	25.616.912	6.643.294	32.260.206	4.3
2007	1.200.760	111.200	1.311.960	25.462.293	6.286.358	31.748.651	4.1
2008	990.270	93.085	1.083.355	23.974.591	5.593.561	29.568.152	3.7
2009	892.510	86.588	979.098	21.749.508	5.128.285	26.877.793	3.6
2010	1.064.105	96.383	1.160.488	23.089.691	6.293.233	29.382.924	3.9
2011	985.104	114.834	1.099.938	25.031.565	7.277.953	32.309.518	3.4
2012	1.185.709	121.295	1.307.422	27.425.233	8.357.286	35.782.519	3.7
2013	1.240.180	122.295	1.362.475	29.284.247	9.225.548	38.509.795	3.5
2014	1.346.303	106.269	1.452.572	31.140.244	10.344.936	41.485.180	3.5

Bu yüzden, Ağrı İl'i mevcut haliyle Türkiye'nin küçükbaş hayvan varlığı içinde (2014) % 3.5 gibi önemli bir paya sahiptir. Sahip olunan koyun varlığı başta Morkaraman, Morkaraman x Akkaraman melezleri ve Akkaraman yerli koyun ırklarından, keçi de Kıl Keçisi ırklarından oluşmaktadır. Bu durum Ağrı İl'i ve çevresinde küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde ıslah çalışmalarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir[11]. Bu amaçla Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM)'nün koordinatörlüğünde ülke genelinde yürütülmekte olan "Halk Elinde Küçükbaş Hayvan Islahı Ülkesel Projesi" il genelinde yetiştiriciliği yapılan Morkaraman ırkının özellikleri korunarak geliştirilmesi için, 2013 yılında başlatılmıştır.

Ağrı merkez ve ilçeler düzeyinde küçükbaş hayvan varlığı Tablo.3'de verilmiştir. Doğubayazıt 2014 yılı itibarı ile toplam 558.946 baş ile 1. sırada yer alırken, Eleşkirt 52.597 baş ile son sırada yer almıştır. 2004-2014 yılları arasında küçükbaş hayvan sayılarında; ilçeler düzeyinde % 53 oranında en fazla artış Doğubayazıt ilçesinde görülürken, % 73 oranında en fazla düşüş Eleşkirt ilçesinde görülmüştür.

Tablo 3. Ağrı İl ve İlçeler İtibariyle Türlerine Göre Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş)

		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Merkez	Koyun (Yerli)	220.560	203.450	280.000	266.600	182.720	100.500	94.440	101.080	96.275	98.413	97.839
	Keçi (Kıl)	16.860	15.555	21.000	19.040	13.870	7.193	6.275	4.295	4.225	4.375	3.861
	Toplam	237.420	219.005	301.000	285.640	196.590	107.693	100.715	105.375	100.500	102.788	101.700
Diyadin	Koyun (Yerli)	325.098	265.750	180.000	176.400	115.000	97.000	250.500	180.000	195.500	216.250	217.500
	Keçi (Kıl)	19.082	18.397	15.350	15.000	6.500	4.850	2.450	9.450	9.450	9.700	4.260
	Toplam	344.180	284.147	195.350	191.400	121.500	101.850	252.950	189.450	204.950	225.950	221.760
Doğubayazıt	Koyun (Yerli)	345.376	283.248	225.700	224.000	205.000	264.000	361.800	366.900	502.000	520.000	519.000
	Keçi (Kıl)	20.285	19.120	23.170	21.230	19.600	23.200	40.000	40.770	45.600	43.700	39.946
	Toplam	365.661	302.368	248.870	245.230	224.600	287.200	401.800	407.670	547.600	563.700	558.946
Eleşkirt	Koyun (Yerli)	187.025	148.566	89.700	75.500	76.000	49.000	36.740	41.375	62.068	42.680	49.675
	Keçi (Kıl)	7.140	6.975	4.370	4.200	7.900	5.375	3.903	4.855	4.088	3.030	2.922
	Toplam	194.165	155.541	94.070	79.700	83.900	54.375	40.643	46.230	66.156	45.710	52.597
Hamur	Koyun (Yerli)	87.897	86.900	73.340	70.260	61.450	50.500	49.070	47.850	47.766	43.450	49.900
	Keçi (Kıl)	6.030	5.870	9.300	15.780	14.765	6.650	7.150	7.010	7.500	3.910	5.170
	Toplam	93.927	92.770	82.640	86.040	76.215	57.150	56.220	54.860	55.266	47.360	55.070
Patnos	Koyun (Yerli)	160.954	146.400	180.800	197.000	203.000	190.300	140.000	136.200	178.500	214.000	266.000
	Keçi (Kıl)	7.375	7.275	6.400	7.750	4.450	13.940	25.000	37.700	41.500	46.500	37.200
	Toplam	168.329	153.675	187.200	204.750	207.450	204.240	165.000	173.900	220.000	260.500	303.200
Taşlıçay	Koyun (Yerli)	117.442	104.100	151.600	115.000	97.200	91.000	81.600	70.100	69.000	36.800	85.200
	Keçi (Kıl)	7.580	7.545	7.240	8.000	6.550	5.800	3.550	5.000	4.000	4.000	4.550
	Toplam	125.022	111.645	158.840	123.000	103.750	96.800	85.150	75.100	73.000	40.800	89.750
Tutak	Koyun (Yerli)	127.619	114.250	84.000	76.000	49.900	50.210	49.955	41.599	34.600	68.587	61.189
	Keçi (Kıl)	14.900	13.700	21.000	20.200	19.450	19.580	8.055	5.794	5.350	7.080	8.360
	Toplam	142.519	127.950	105.000	96.200	69.350	69.790	58.010	47.353	39.950	75.667	69.549

3.3. Küçükbaş Hayvansal Üretim

3.3.1. Et ve Deri Üretimi

Ağrı'da iktisadi faaliyet büyük ölçüde hayvancılık temellidir. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin en önemli üretimi, kuzu ve kuzu etidir. Ağrı İl'i ve Türkiye'de 2004-2014 yılları arasındaki kesilen koyun keçi sayıları, kırmızı et ve deri üretimi Tablo.4'de verilmiştir. Ağrı İl'inde kesilen küçükbaş hayvan sayısına göre, Türkiye küçükbaş kırmızı et ve deri üretimine; 2004 yılında ilin katkısı % 0.39, % 0.33, 2009 yılında % 0.01, % 0.01'dir [3]. 2010-2014 yılları arasında ortalama % 3.2, % 2.9'dur [12]. Bu sonuçlar 2010-2014 yılları arasında bir iyileşmenin varlığını gösterse de, ilin sahip olduğu küçükbaş hayvancılık kapasitesi göz önüne alındığında çok da yeterli olmadığı görülmektedir.

Tablo 4. Ağrı'da ve Türkiye'de Et Üretim (Ton), Kesilen Küçükbaş Hayvan Sayısı (Baş) ve Deri Üretimi (Adet)*

Yıl	AĞRI					TÜRKİYE				
	Koyun		Keçi		Küçükbaş	Yerli-Merinos Koyun		Yerli-Tiftik Keçi		Küçükbaş
	Kesilen Hayvan (Baş)	Et Üretimi (Ton)	Kesilen Hayvan (Baş)	Et Üretimi (Ton)	Toplam Deri Üretimi (Adet)	Kesilen Hayvan (Baş)	Et Üretimi (Ton)	Kesilen Hayvan (Baş)	Et Üretimi (Ton)	Toplam Deri Üretimi (Adet)
2004	9.980	224	4.740	91	16.037	3.933.973	69.715	570.512	10.300	4.860.588
2005	1.770	44	482	11	2.252	4.145.343	73.743	688.704	12.390	5.212.092
2006	1.440	32	312	6	1.752	4.763.394	81.899	803.063	14.133	6.009.850
2007	3.838	96	207	4	4.045	6.428.866	117.524	1.256.348	24.136	8.178.108
2008	2.041	44	158	3	2.199	5.588.906	96.738	767.522	13.752	6.853.219
2009	429	10	69	1	498	3.997.348	74.633	606.042	11.675	4.952.822
2010	159.616	3.566	14.457	264	174.073	6.873.626	135.687	1.219.504	23.060	8.093.130
2011	147.766	3.301	17.225	329	164.991	5.479.546	107.076	1.254.092	23.318	6.733.638
2012	177.856	3.977	18.257	338	196.113	4.541.122	97.334	926.799	17.430	5.467.921
2013	186.027	4.156	18.344	340	204.371	4.958.226	102.943	1.340.909	23.554	6.299.135
2014	201.945	4.507	15.940	287	217.885	5.197.289	98.978	1.570.239	26.770	6.767.528

*İl verileri 2010-2014 yılları arası [7], diğer veriler [3]'den alınmıştır.

3.3.2. Süt Üretimi

2004-2014 yılları arasındaki Ağrı İl'i ve Türkiye'de toplam koyun, keçi sayıları ve süt üretimi değerleri Tablo.5'de verilmiştir [3]. Tablo.5 incelendiğinde il genelinde 2004'den 2009 yılına kadar sağılan koyun keçi sayısı ve üretilen toplam süt miktarında % 46.4 ve % 45.7'lik bir azalma, 2009'dan 2014 yılına kadar ise % 88.2 ve % 85.4'lük bir artış görülmektedir. Türkiye genelinde ise sağılan toplam hayvan sayısı ve süt üretiminde genel bir artış görülmektedir. 2014 yılı verilerine göre, Türkiye'de sağılan toplam koyun sayısı ve üretilen koyun sütü miktarı içinde, Ağrı İl'inin oranları % 4.7, % 4.6, sağılan keçi sayısı ve üretilen keçi sütü miktarında ise % 0.90, % 0.93 olarak bulunmuştur. 2014 yılı verilerine göre Ağrı İl'inde sağılan koyun ve keçi başına üretilen süt miktarı sırası ile 75 ve 108 litre/laktasyon dönemi olarak hesaplanmıştır. 2014 yılında İlin, Türkiye koyun keçi toplam sağılan hayvan sayıları ve üretilen süt miktarlarına katkısı ise % 3.8 ve % 3.5'dir. Bu sonuçlara bakılarak ilin sahip olduğu sağılan koyun keçi sayıları ve üretilen süt miktarlarının düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 5. Ağrı'da ve Türkiye'de Süt Üretimi (Ton) ve Türlerine Göre Sağılan Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş)

	AĞRI				TÜRKİYE			
	Koyun		Keçi		Yerli-Merinos Koyun		Yerli-Tiftik Keçi	
	Sağılan Hayvan (Baş)	Süt Üretimi (Ton)	Sağılan Hayvan (Baş)	Süt Üretimi (Ton)	Sağılan Hayvan (Baş)	Süt Üretimi (Ton)	Sağılan Hayvan (Baş)	Süt Üretimi (Ton)
2004	678.002	50.850	37.116	4.009	9.919.191	771.715	2.476.574	259.087
2005	580.725	43.554	35.469	3.831	10.166.091	789.878	2.426.993	253.759
2006	534.890	40.117	40.140	4.335	10.245.895	794.681	2.420.642	253.759
2007	514.153	38.561	41.742	4.508	10.109.987	782.587	2.263.629	237.487
2008	358.225	26.867	35.757	3.862	9.642.170	746.872	1.997.689	209.570
2009	349.058	26.179	34.506	3.727	9.407.866	734.219	1.830.814	192.210
2010	595.052	44.629	36.143	3.903	10.583.608	816.832	2.582.539	272.811
2011	525.123	39.384	44.572	4.814	11.561.144	892.822	3.033.111	320.588
2012	712.597	53.445	48.177	5.203	13.068.428	1.007.007	3.502.272	369.429
2013	732.886	54.966	49.173	5.311	14.287.237	1.101.013	3.943.318	415.743
2014	681.983	51.149	39.861	4.305	14.524.264	1.113.937	4.400.168	463.270

3.3.3. Yapağı ve Kıl Üretimi

Türkiye ve Ağrı İl'inde 2004-2014 yılları arasındaki yapağı ve kıl-tiftik üretimi Tablo.6'da verilmiştir [3]. Tablo.6 incelendiğinde 2004'den 2009 yılına kadar Ağrı İl'inde, kırkılan koyun keçi sayıları ve elde edilen yapağı ve kıl miktarlarında sırasıyla % 43.0, % 2.4 ve % 43.0, % 3.0 oranlarında düşüş, 2009'dan itibaren ise kırkılan koyun keçi sayıları ve elde edilen yapağı ve kıl miktarlarında sırasıyla % 27, % 41 ve % 26, % 41 oranlarında artışlar görülmektedir. Türkiye genelindeki durum ise, 2004'den 2009 yılına kadar, toplam kırkılan koyun keçi sayıları ve elde edilen yapağı ve kıl-tiftik miktarlarında sırasıyla % 14, % 27 ve % 12, % 28 oranlarında bir düşüş, 2009'dan itibaren ise kırkılan koyun keçi sayıları ve elde edilen yapağı ve kıl-tiftik miktarlarında sırasıyla % 43, % 170 ve % 45, % 164 oranlarında artışlar olmuştur. Genel olarak küçükbaş kırkılan hayvan sayıları ve elde edilen yapağı ve kıl-tiftik miktarları bakımından düşüş ve artışlar, Ağrı İl'i ile Türkiye arasında benzerlik gösterse de, artış oranları bakımından Ağrı İl'inin Türkiye'nin oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir. 2014 yılı itibarı ile İlin, Türkiye toplam küçükbaş kırkılan hayvan sayıları ve elde edilen toplam yapağı ve kıl-tiftik miktarlarına katkısı sırasıyla % 3.6 ve % 4.0 olmuştur. İlin sahip olduğu küçükbaş hayvancılık potansiyeline göre, küçükbaş kırkılan hayvan sayıları ve elde edilen yapağı ve kıl-tiftik miktarları bakımından da ilin katkısının yetersiz olduğu düşünülmektedir.

Tablo 6. Ağrı’da ve Türkiye’de Kırkılan Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş) ve Yapağı, Kıl-Tiftik Üretimleri (Ton)

	AĞRI				TÜRKİYE			
	Yerli Koyun		Kıl Keçi		Yerli-Merinos Koyun		Kıl-Tiftik Keçi	
	Kırkılan Hayvan (Baş)	Yün (Ton)	Kırkılan Hayvan (Baş)	Kıl (Ton)	Kırkılan Hayvan (Baş)	Yün (Ton)	Kırkılan Hayvan (Baş)	Kıl-tiftik (Ton)
2004	1.571.971	2.932	66.215	33	25.201.155	45.972	4.719.879	3.019
2005	1.352.664	2.523	63.075	31	25.304.325	46.176	4.602.245	2.956
2006	1.265.140	2.359	81.130	40	25.616.912	46.776	4.686.220	3.002
2007	1.200.760	2.239	80.850	40	25.462.293	46.752	4.343.942	2.773
2008	990.270	1.847	66.445	33	23.974.591	44.166	3.851.143	2.432
2009	892.510	1.665	64.612	32	21.749.508	40.270	3.454.530	2.176
2010	1.064.105	1.985	74.578	37	23.089.691	42.823	4.570.442	2.807
2011	985.104	1.837	86.297	43	25.031.565	46.586	5.295.664	3.256
2012	1.185.709	2.211	94.323	47	27.425.233	51.180	6.130.105	3.769
2013	1.240.180	2.313	122.295	61	29.284.247	54.784	8.398.422	5.162
2014	1.346.303	2.511	105.169	52	31.140.244	58.403	9.328.746	5.741

3.3.4. Dane Yem ve Yem Bitkileri Üretimi

Küçükbaş hayvanların beslenmesine ilişkin sorunlara bakıldığında öncelikle kaliteli kaba yem açığı sorunu öne çıkmaktadır. Ağrı İl’inde genelde üretimi yapılan buğday, arpa, fiğ, korunga, yonca ve silajlık mısırın 2004-2014 yılları arası üretim miktarları Tablo.7’de verilmiştir [10]. İlin buğday (dane), arpa (dane), fiğ (yeşil ot), korunga (yeşil ot), yonca (yeşil ot) ve silajlık mısır üretimi bakımından 2014 yılında Türkiye’deki payı sırasıyla % 0.9, % 1.4, % 0.9, % 4.8, % 4.7 ve % 0.08 oranlarında olmuştur.

Tablo 7. Ağrı İl’i Buğday, Arpa, Fiğ, Korunga, Yonca Üretimi (ton)

Yıllar	Buğday		Arpa		Fiğ		Korunga		Yonca		Mısır (Silajlık)	
	(Dane)		(Dane)		(Yeşil Ot)		(Yeşil Ot)		(Yeşil Ot)			
	Ekili Alan (da)	Üretim (Ton)	Ekili Alan (da)	Üretim (Ton)	Ekili Alan (da)	Üretim (Ton)	Ekili Alan (da)	Üretim (Ton)	Ekili Alan (da)	Üretim (Ton)	Ekili Alan (da)	Üretim (Ton)
2004	1.566.240	168.413	545.570	76.570	16.260	2.751	29.720	18.231	123.770	97.072	410	2.250
2005	1.512.740	163.995	580.680	91.280	15.800	3.975	41.980	13.654	146.490	81.480	560	3.027
2006	1.146.396	133.818	539.993	81.788	137.928	13.823	52.070	18.828	409.100	192.600	1.406	6.415
2007	994.908	141.607	555.904	101.096	152.628	52.833	42.188	23.732	600.651	311.952	1.393	6.789
2008	990.068	123.080	332.789	50.113	121.703	47.381	114.363	43.820	885.832	344.454	1.275	6.525
2009	963.927	175.297	488.479	98.615	67.000	39.600	85.200	44.060	841.500	428.750	1.900	8.600
2010	1.006.377	181.955	507.000	103.840	51.258	41.378	81.000	67.850	784.000	1.259.900	925	5.075
2011	1.078.044	182.473	489.000	80.135	60.900	46.710	76.550	51.490	668.900	790.040	675	3.700
2012	1.048.510	166.666	460.500	71.726	68.198	30.963	116.259	49.179	739.913	730.386	1.220	4.730
2013	1.092.573	211.580	491.200	102.069	63.555	42.555	128.300	84.051	679.100	990.910	2.885	14.805
2014	1.091.207	169.704	470.635	86.820	70.600	37.712	141.100	78.297	695.883	628.460	2.990	14.020

Toplam yem bitkileri (fiğ-yeşil ot, korunga-yeşil ot, yonca-yeşil ot ve silajlık mısır) üretimi olarak ilin 2014 yılında Türkiye’deki payı (39.994.851 ton) % 2.8’dir.

Tablo.7 incelendiğinde, dane yemlerden buğday üretiminde 2004'den 2008'e doğru bir düşüş, 2009'dan 2014'e doğru hafif bir artış gözlenirken, arpada en düşük üretim 2008'de (50.113 ton), en yüksek üretim ise 2010 yılında (103.840 ton) olarak gerçekleşmiştir. Yem Bitkileri fiğ (yeşil ot), korunga (yeşil ot), yonca (yeşil ot) ve silajlık mısır toplam üretimlerinde 2004'den (120.304 ton), 2014'e (758.489 ton) % 530 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Bu artışlarda yem bitkilerine uygulanan desteklerin 18.4.2006 tarihli ve 5488 sayılı Tarım Kanununun 19. maddesi Yem Bitkileri Desteklemelerinin düzenlenmesi ve uygulanmasıyla, dane yem üretim alanları ve üretiminin azalması, yem bitkileri alanları ve üretiminin artmasında önemli bir katkı sağladığı düşünülmektedir [13].

4. Sonuç ve Öneriler

İlde tespit edilen küçükbaş hayvancılığın başlıca sorunları şöylece sıralanabilir:

- 1- Küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin başlıca üretimi olan kuzunun, katma değeri yüksek et veya ürünleri olarak değerlendirilemeyip canlı hayvan olarak pazara arz edilmesi,
- 2- Sürülerde koç katım aralığına bağlı olarak, yetiştirilen kuzu sürülerindeki kuzular arası yaş farkı dolayısıyla canlı ağırlık ve gelişme farkı olan küçük, kesime uygun olmayan kuzular vardır. Mera dönüşü sürülerin toplu satışlarında bu kuzuların da satılmasıyla üretim kayıplarına neden olması,
- 3- Mera dönüşü satış arzının yüksek olması sebebiyle, üretici satış fiyatlarının üretici aleyhinde oluşması,
- 4- Sürü yönetimi, alternatif olacak koyun ırkları ve biyogüvenlik tedbirleri ile ilgili yetiştiricilerin teorik ve pratik bilgi eksikliğinin olması,
- 5- Bakıcı ve çoban ihtiyacının karşılanamaması,
- 6- Sürü sağlığını korumada personel ve hizmetin yeterli olmaması,
- 7- İldeki küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin uygulanan hayvancılık politikalarını yeterli bulmaması,
- 8- Verilen hibe ve kredilerin küçükbaş hayvancılığın amacı dışındaki yatırımlarda kullanma eğiliminin olması,
- 9- Küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin sosyal statüleri ile ilgili olumsuzluklardan dolayı, genç nüfusun hayvancılığa ilgi duymaması,
- 10- Son yıllardaki yüksek yem maliyetlerinden dolayı sürü büyüklüklerindeki ciddi azalmalar hatta yetiştiriciliğin terkedilmesi,
- 11- Sektörün bileşenleri olan, üreticiler ve birlikleri, bakanlık ve teşkilatları, üniversite, AR-GE kurum ve kuruluşları, sanayii kurum ve kuruluşlarının uyumlu ve organize çalışma eksikliklerinin olması,

Yukarda belirlenen sorunların çözümü ile ilgili öneriler şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Etin pazarlanmasında pazarlama ağlarının kurulması, bu ağların kurulmasında ruhsatlı kesim yerlerinin ve bu yerlerin denetimlerinin artırılması, et ve süt kurumunun piyasa düzenleme etkinliğinin artırılması,
- 2- İşletmelerin ihtiyacı olan bakıcı ve çoban eğitim kurslarının düzenlenmesi ve sertifikalandırılması ile sertifikalı çoban ve bakıcının sağlık sigortalarının devlet tarafından desteklenmesi, bu konudaki mevcut uygulamaların geliştirilmesi,
- 3- Yem bitkileri üretiminde devlet desteğinin artırılması ve verim artırıcı uygulamaların sahaya yansıtılması, uygulamadaki eksik ve zayıf yönlerin giderilmesi,
- 4- Hibe ve teşviklerin kullandırılmasında, üretici seçiminin ilgili kuruluşlar tarafından daha titiz değerlendirilmesi,

- 5- Bölgedeki sektörle ilgili kuruluşların teknik personelce desteklenmesi üretici ve kurumlar arasında bilgi akışının güçlenmesine yönelik plan ve programların yapılması,
- 6-Bölgede önder üreticilerin seçilerek kültür ırkı ve melez yetiştiricilikte çekirdek sürülerin kurulması, işletme bazında üretim ekonomisinin değerlendirilmesi, sonuçlarının tabana yayılması ve üretici örgütlerinin daha etkin hale getirilmesi,
- 7-Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, yapılacak teknolojik çalışmalarla küçükbaş hayvansal ürünlerin kalitesinin ve çeşitliliğinin artırılıp yurt içinde, yurt dışında tanıtımının yapılarak tüketiminin ve ihracatının özendirilmesi, böylece bir yandan küçükbaş hayvansal ürünlerin ve yetiştirici gelirlerinin artması sağlanırken, bir yandan da ihracat gelirlerinin artmasının sağlanması,
- 8- Ağrı İl’inde yetiştirilen Morkaraman ırkı yüksek verimli genotiplerinden, birlik ve tarım işletmesi vb. bünyesinde çekirdek anaç sürü ve koç istasyonlarının kurulması, böylece üreticinin ihtiyacı olan damızlık materyalin sağlanması,
- 9- Ağrı İl’inde organik kuzu üretim alt yapısının oluşturulması, (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, TAGEM Genel Müdürlüğünün koordinatörlüğünde yürütülen ‘Halk Elinde Küçükbaş Hayvan Islahı Ülkesel Projesi’ndeki sürülerde bu uygulama başlatılabilir),
- 10- Örnek ve ihtisaslı işletmelerin kurulması,
- 11- Yetiştiriciler için yurt içi ve yurt dışı teknik geziler düzenlenerek, üretici bilgi, uygulama ve motivasyonunun artırılmasının sağlanması,
- 12- Hayvan sağlığı ve hastalıklarıyla mücadele, sürü yönetimi ile ilgili mobil eğitim kurslarının düzenlenmesi,
- 13- Koyun Keçi birliklerinin, profesyonel pazarlama ve üretim organizasyonu yapısına dönüştürülmesi ve üretici ile tüketicinin güvenini kazanacak uygulamaları yapabilecek statüye kavuşturulması,
- 14-Sektörün bileşenleri olan, üreticiler ve birlikleri, bakanlık ve teşkilatları, üniversite, AR-GE kurum ve kuruluşları, sanayii kurum ve kuruluşları problemlerin çözümü konusunda işbirliğini artırmalıdır.

Bu çözüm önerilerinin hayata geçirilmesiyle, sahip olunan küçükbaş hayvan varlığı potansiyeline uygun, başta Ağrı İl’i olmak üzere, Türkiye’de genelde hayvancılığın özelde ise küçükbaş hayvancılığın gelişmesine çok önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

5. Kaynaklar

- [1] Tıknaoğlu B., “Sığırcılık”, Samsun İl Tarım Müdürlüğü Çiftçi Eğitimi ve Yayım Şubesi Yayını, 2010.
- [2] Kaymakçı M., ve ark., “Türkiye de küçükbaş hayvan yetiştiriciliği”, Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi 2, Ankara, 17-21 Ocak 2000.
- [3] TÜİK, “Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/hayvancilikapp/hayvancilik.zul>”, Erişim Tarihi 25.11.2015.
- [4] Bingöl, M., Yılmaz, A., Daşkıran, İ., M., Vural, M., “Doğu Anadolu Bölgesinde organik koyun yetiştiriciliği ve geliştirme olanakları”, *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2(1), 98-108, 2013.

- [5] Karaca O., Odabaşoğlu F., Altın T., Söğüt B., Kaygısız A., “Doğu Anadolu hayvancılığının yapısal özellikleri ve geliştirilmesi olanakları”, Hayvancılık’96 Ulusal Kongresi, 168s, 18-20 Eylül, İzmir, 1990.
- [6] Ertuğrul, M., Savaş, T., Dellal, G., Taşkın, T., Koyuncu, M., Cengiz, F., Dağ, B., Koncagül, S., Pehlivan, E., “Türkiye küçükbaş hayvancılığının iyileştirilmesi”, Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi, s. 667-685,11-15, Ankara, 2010.
- [7] Karaca O., Kaymakçı M., “Güneydoğu Anadolu'da hayvancılığın geliştirilmesi için kimi öneriler”, *Hayvansal Üretim Dergisi*, 35: 9, 1994.
- [8] Anonim, “Ağrı İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu”, <http://agri.tarim.gov.tr/Menu/2/Faaliyet-Raporlari>, Erişim Tarihi 25.11.2015.
- [9] Anonim, “Ağrı Tarım ve Hayvancılık Çalıştay Sonuç Raporu”, sa. 86-88,2014.
- [10] TÜİK, “Türkiye İstatistik Kurumu <https://biruni.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul>”, Erişim Tarihi 25.11.2015
- [11] Sarıcan, C., Karaca, O., “Doğu Anadolu Bölgesi koyunculüğünün yapısal özellikleri ve geliştirilmesi olanakları”, *Et ve Balık Endüstrisi Dergisi*, Cilt : 9, Sayı : 57, 1989.
- [12] Anonim, “Ağrı İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü”, 2014.
- [13] Yolcu, H., Tan, M., “Ülkemiz yem bitkileri tarımına genel bir bakış”, *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 14 (3): 303-312, 2008.